

Hit és haladás.

A mult év elején e címen megjelent kétkötetes mű szerzője nevét s a mű árát csak az előszóból ismerhetjük meg. „Ki a könyv előállítás költségeihez hozzá akar járulni, szíveskedjék Kolozsvárra, az unitárius kollégiumba György Jánosnak 5 koronát küldeni.“ Ezek a külsőségek azt sejtetik, hogy nem közönséges gondolkozású emberrel van dolgunk. A szerző a kolozsvári egyetem jogtudományi és az Egyesült Államok legnagyobb egyetemének, a Harvard-egyetemnek filozófiai doktora, a kolozsvári unitárius papnevelő intézetnek tanára. Könyvéből megtudjuk még azt is, hogy két évig házi tanító volt egy lovassági tábornoknál, heteket és hónapokat töltött Páris, London, Berlin, New-York, Boston városokban, hogy saját tapasztalatából tudja meg, mi a világvárosok pompája és — nyomora. Volt alkalma, hogy csömmört kapjon a bőségben s érezhesse a koplalás fájdalmát. Parancsolt úri szolgáltnak és dolgozott házaló napszámosként. Aludt London legmocskosabb zugában a legzüllöttebb munkások és csavargók között s lakozott kastélyban a verőfényes Dél-tirol völgyein. Tanulmányainak széles köre s az élet útján megjárt kálváriája egyaránt felhívják érdeklődő figyelmünket.

Ennyit róla, ki elrejtteni igyekezett magát és könyvének sem ütötte meg a dobot. Eddig legalább sem a filozófiai, sem a pedagógiai, sem a socialis politikai irodalom nem vett tudomást róla. Pedig ez a könyv egyaránt érdemes gondos tanulmányra és elmélkedésre. A mi irodalmunk nem olyan gazdag ily nemű könyvekben, hogy róla tudomást ne vegyen. Az egész könyv alapgondolata az, hogy a társadalmi haladásnak első és legerősebb mozgatója a hit, tehát a hit nyilvánulásait vizsgálja az ókori bölcsészet, a vallás, végül a politika történelmében, hogy a nyert eredmények alapján társadalmi reformokat létesíthessen. Tárgyalása tehát az elmélettől a gyakorlat felé halad. A tudományok hierachiájában statikus és dinamikus osztályt különböztet meg, mely egymással fordított viszonyban áll, mint a csúcsával egymásnak fordított két piramis. A tudományok rendje a legkevésbé dinamikusától a legdinamikusabb felé haladva a következő: mennyiségtan, csillagásztan, szervetlen vegytan, ásványtan, fizika, földtan, víztan; szerves vegytan, növény-, élet-, állattan, embertan, nemzetgazdaságtan, politika, sociologia; lélektan, erkölctan, hittan, bölcsészet. S mivel a bölcsészet a legdinamikusabb, azt várnók, hogy az legyen a leghatalmasabb moz-

gató erő a társadalom haladásában. De a görög bölcsészet áttekintése alapján arra az eredményre jut, hogy az a társadalmi haladásnak a legnagyobb dinamikus erőt nem tudta megadni. Vizsgálja tehát, hogy a hit második legjobb harczosa, a vallás, hogyan tölti be kötelességét.

A vallások „átmetszetes“ történelmét kutatva, hét fokozatot állapít meg: a naturalizmus, az emberimádás, a szellemimádás, a sokistenimádás, a nemzeti vallás, a miszticizmus és végső fokozat az egyistenimádás. Minden magasabb fok magában foglalja az alacsonyabb eredményeit. Egy képmutatástól mentes vallás „az összes alacsonyabb értékeknek a legmagasabb érték felé való rendelését követeli.“ Ilyen volt Jézus vallása, de amennyiben az egyház ebben az értékeknek megállapított rendjét felforgatta, világi uralmat követelvén és fogadván el, ennyiben Jézus ügyét elárulta. Mindemellett is „úgy látszik, hogy a vallás jelöli meg legvilágosabban a társadalmi haladás útját.“

A társadalmi haladásnak harmadik, legerősebb mozgató ereje a politika. A vallásos és politikai haladás nagyjában és egészében párhuzamos, azonban a múlt a történelemelőtti naturalizmust áttörhetetlen köddel borítja, s még az emberimádás korát is csak egyes nyomokból lehet megszerkeszteni. A hetedik és utolsó fok pedig még nem található meg a politikában, mert ez „ez ideig még a nemzetimádás színvonalán általában túl nem megy.“

E történelmi áttekintés eredményeül vonja le, hogy „a társadalmi reformnak első és mindenek felett álló követelménye a földön ujólag megjelenő minden egyénben a hitértékek hierarchiájának a reproductiója; úgy hogv valamint egy kifejlett csecsemő teste a születés előtt a fajok fejlődési rendje szerint minden főbb formáción átmegy, úgy minden személynek a lelke is, mielőtt érettségre jut, a társadalmi haladás minden múlt hitformációján, e formációk származási rendje szerint, fel a teljes monotheista fázisig — átmenjen.“ A szerző végül ez eredménynek megfelelő nevelési tervet nyújt, olyan nevelési rendszert, „melyben a nevelési gyakorlat a test, jellem és szellemfejlesztés munkája közben a hitértékek genetikai hierarchiája útmutatásait szigorúan szemmel tartja.“ Ez a könyv legfőbb eredménye.

Mivel a mű gondolatmenete szerint a társadalmi haladás legelső és legerősebb hajtó ereje a hit, lássuk, hogy határozza meg a hit fogalmát és minő meggondolások alapján nyújtja e centralis helyzetét. A hit (fides) nyelvteni, alapon megkülönböztetendő a vallástól (religio). „A hit az emberek és isten jóakarátába vetett bizalmat és következöleg a dolgok és a világegyetem rendjében való bizalmat és e bizalomban való megnyugvást jelenti.“ E meghatározásban a hit fogalma statikus. Más helyen így: Az öntudatlannak a tudatosba és öntudatosba való kifejlési rendje következtében az öntudatos cselekvés és gondolkozás általában magával hozza a közvetlen valóságra való támaszkodást. A valóságra való ezt a támaszkodást

— úgy legalacsonyabb, mint legmagasabb fokán — nevezzük itt hitnek“. A hit itt is statikát, az adottra való támaszkodást, a valóval való megelégedést jelent. Ámde olvasunk ezekkel ellentétben álló meghatározásokat, ahol — helyesen — a hit dinamikus ereje talál kifejezést, így: „Az ember haladásának egyik legfontosabb feltétele a készség és eltökéltség eldobni azt a hitet és odahagyni azt az istenséget, amellyel többre és jobbra nem juthatott.“ „A hitet mindig bizonyos, az embereknek igazabbakká, szolgálatraképesebbekké, kellemesebbekké, derekabbakká, szeretetreméltóbbakká tételé utáni sóvárgás tüzei tevékenységre. Sem feltaláló, sem felfedező, sem reformátor, sem proféta nem létezett olyan soha, aki ügyében ne hitt volna és aki ne tulajdoníthatta volna ügye megnyerését mindenek fölött ügyében való hitének.“ E sorok szerint hit egyszer a valóságban való megnyugvást, máskor a jobbra, nemesebbre való sóvárgást jelenti.

Ezzel már némileg meg van adva a hit viszonya az epistemológiához. Keresni kell egy olyan közös elemet, mely a valóság különböző elemeinek egyenként és összesen jelentést ad s ez lesz a lét és ismeret legfőbb kategóriája. E kutatásban ki kell küszöbölnünk az anyag és a viszonytalan absolutum fogalmait, mint a gondolkozásra és cselekvésre irrelevánsakat. Egy másik egyszerűsítés, ha az ismeretet és cselekvést (gondolkozás-lét) a hatás és visszahatás egyetlen kategóriájára vezetjük vissza. A valóságnak alanyi és tárgyi elemei vannak. Az ismeret alanyi elemei közül a legkezdetlegesebb az érzéklés, melynek értelmet ad, melyet meghatároz és kimerít az önfenntartás ama ténye, melynek az érzéklés czélszerű eszköze. Az érzékléstől a felfogáson, emlékezeten, fogalomalkotáson, képzettársításon, az ismeret alanyi elemein át az akarásra és érzelemre emelkedve, azt látjuk, hogy értelmük és jelentésük az, ami az érzéséklésé, t. i. értelmüket és jelentésüket a felfogó alany és a felfogott tárgy közötti oki viszony adja meg; ellenben az akarát, mint önteremtés és az érzelem mint önérzés utat nyitnak „a tárgyiasult isteni akarát“, a világ megértéséhez. A lét tárgyi elemei, a mozgás, erő, anyag, tér és idő fogalma is csak az oksági viszony által kapnak értelmet és jelentést. De az oksági viszonyt csak az akarás hatása teszi érthetővé. Ezek szerint már a valóság alanyi és tárgyi elemeinek érthetősége az akaratra vezetendő vissza. Ez az a végső fogalom, az embert és természetet összekötő híd vagy csatorna, „melyen át az *ego* és *non-ego* egy mindkettőt átölelő magasabb összetételben egyesül.“ Mi adja e végső fogalom jelentését? Egy isteni teremő akarát, mely nélkül az öntudat és a természeti világ mérhetetlen változásai elgondolhatatlanok. „Ha a természettani és csillagászati, általában a természettudományi formulákat valami személyes vonatkozású tartalommal ki nem töltik: a tudományos gondolkozás nem fölemelő, hanem elnyomó, lealacsonyító, mert kiöl hitet, reményt, vallást, amint azt már eddig is oly ijesztő mértékben tette.“

Láttuk, hogy minden tudományban statikus és dinamikus elemek van-

nak s minden tudomány jelentése az, hogy a világból az emberbe s az emberből a világba kivetített oksági viszonyt fejez ki. Ám az ismeret megszerzésére nemcsak a hit, hanem a megfigyelés is eszközül szolgál. A statikai ismeretet a megfigyelés, a dinamikait a hit és contemplatio szerzi, tehát minden tudományban szükség van mindkettőre, de kiválóbb helye a kontempláló hitnek van. Az ismeret elemeinek értelmet ad az okozó akarat. Ámde minden ok a céljában érthető teljesen, amiért maga az oki kapcsolat létezik. A természeti jelenségek célja az ember, az ember célja pedig nem lehet más, mint az isten. Ez az ember betelési egysége. Ezért a létteljes értelme az Istenben való hitre visz vissza, a hit ezért az epistemologia alapja. „Minél közelebb jutott valamely dolog vagy esemény jelentésének istenben való beteléséhez, annál kielégítőbben meg van magyarázva.“ Ennyiben minden tudomány egy *legyen* parancs. „Minél inkább telítve van valakinek a lelke e mindent teljes értelművé tevő isteni egység és valóság érzetétől, annál könnyebben behatol a tünetmények kúsza bonyodalmaiba, annál könnyebben és sikeresebben hatol előre saját akarata tökéletesítésében.“ Az isten által való haladásba vetett hit hiánya vagy megléte az, a mi az emberi haladás apályait és dagályait okozza és jelzi. Az az isteni törvény, melyet az embernek úgy kell követnie, mint az állat követi ösztönét, ugyanaz a gazdaságosság, melyet a természetben szemlélünk: *a legnagyobb növekedés a legkisebb pusztulás árán.*“ Ez a jellegzetesen emberi dolgoknak, minők ember és isten szeretete, bölcsesség, termelő tevékenység szeretete s más efféléknek legnagyobb bősége. „Az egész világevolutio, a csillagködöktől fel a gondolkozó emberig, az isteni személyiségnek a világban való meggazdagodását mutatja. Ezért az embernek a személyiségben és személyiség meggazdagodásában hinnie kell és önsorsát ezen hittal kell kovácsolnia.“

Megállapítván a hitnek az értelemtanhoz való viszonyát, centrális helyzetét, áttér a hitfejlődés vázolására a bölcsészettben. Azonnal feltűnik, hogy e fejlődést csak a görög történelmen kíséri nyomon, míg az újabb bölcsészet történelme egészen figyelmen kívül marad. Igaz ugyan, hogy vizsgálódásai közben elért eredménye túlnyomóan negatív, mert arra a végső következtetésre segít, hogy a bölcsészet nem a legerősebb és leghatalmasabb hajtó erő a hit fejlődésében. Az is igaz, hogy az újkori bölcsészet áttekintése sem juttatta volna lényegesen más eredményre, hacsak nem ugyanarra, de talán hatványozott mértékben. És mégis ez az áttekintés szükséges lett volna, ha másért nem, szervesen megalkotott terve egységes és egész volta szempontjából is. De még másért is. A görög bölcsészet vázlatos áttekintéséből — szinte túlzottan finom érzékkel — mindenütt kikeresi azt a szabályszerűen váltakozó viszonyt, melyben az egyes gondolatrendszerek arisztokrata és demokrata elemei a környezet megfelelő politikai alakulatával vannak. Az arisztokrata Herakleitos, az örökké ismétlődő változások körfolyamát hirdeti ugyan s mégis a politikában az állandó

törvények uralmát sürgeti. A demokrata Xenophanes a mindent ellenőrző, mozgató és irányító istenségben való egyesülést. Parmenides, hasonlóan demokrata, a szeretet egyesítő és a gyűlölet szétbontó, rendfölgörgető tulajdonságairól tanít. Az élvező Demokritos és társai lemondanak minden az érzékeken túl fekvő igazságról s ezzel indítást adnak az élvezetekre vágyó arisztokráciának. Az ellenkező táborban a cinikusok és főleg Sokrates, a ki a dolgok mértékét a jó és értelmes észben találja.

A társadalom gazdasági helyzete és politikai szervezete jut kifejezésre e rendszerekben. Azért is sajnosan nélkülözzük az újkori bölcsészeti áttekintését, mert — habár igaz, hogy a modern bölcsészeti gondolkozás főbb rendszerei a görög rendszerekkel lényegökben azonos elemeket tartalmaznak — de másfelől éppen a szerző sajátos szempontja költi fel érdeklődésünket a modern bölcsészeti rendszereknek oly irányú megvilágítása iránt, a milyenbe a görög rendszereket helyezte.

Könyvében mindenütt vezető gondolatként huzódik végig az a feltevés, hogy az emberek tevékenységét a társadalmi, politikai, gazdasági, és éghajlati környezet irányítja, befolyásolja, sőt alkotja. Montesquieu óta szokva vagyunk minden népnek idegalkatát, hajlamait, szokásait, politikáját, gazdasági és társadalmi életét földrajzi és klimatikus behatásoktól feltételezetten vizsgálni és Taine óta ez a szempont még az irodalmi alkotásokra is mértékadó lett. A gondolat nem új, de nála túl van hajtvva.

A görög bölcsészeti rendszerek mindegyik képviselőjénél azt látja, hogy gondolkozásuk sajátosságait társadalmi és természeti környezet szabja meg. Egyedül Sokrates volna ez alól kivétel. Ő nem túlköre, nem szülőtte a maga társadalmi környezetének. „Ő környezete felett és azzal szemben, saját lábán áll.“ Két levéllel hátrább azonban már azt állítja, hogy „sem hite, sem bölcsészete kortársaihoz való viszonya számbavétele nélkül helyesen nem mérlegelhető.“ Ha nem túlköre és szülőtte a társadalmi környezetnek, akkor hogyan mérlegelhetnők bölcsészetét önmagában? Ha pedig igaz az, hogy senki sincs, a ki a környezet hatása alól magát kivonhatná, akkor hogy lehet egyedül Sokrates kivétel? Ha pedig Sokrates nagyobb önállóságát úgy magyarázzuk, hogy ő egy reformáló visszahatás képviselője s azért nem túlköre a társadalmi és természeti környezetnek, akkor megszűnik a milieu-elmélet általánossága s reformáló nagy szellemekre nem lesz alkalmazható, a minthogy ilyen mértékig nem is alkalmazható. Görögország kedvező földrajzi és éghajlati viszonyait leírva érthetőnek találja s csak éppen e környezetben és talajban találja érthetőnek Plato fenséges bölcsészetének eredetét, „mely képes megengedni magának azt a fényűzést, hogy a bölcsesség, jóság, igazságosság az ember társadalmi állásától függetlenül önmagukért és valami eszményi összhangért művelendők,“ mert különben a görög társadalom revolúciója, a rabszolgaság eltörlése következne be. A német temperamentuma a környezet következtében a görög-

gökhöz hasonlóan „szükségképen és tényleg nehézkes és gyakorlati; és ilyen a gondolkozása is.“ A gyakorlatiatlan elem forrása az egyházak és kolostorok csendje és elzárkozottsága, a zárdák néma falai. Kant és Fichte, Schelling, Hegel középúton vannak a kolostori elvont és a józan észszerű gondolkozás között. Angolországban négy tényező foly be a gondolkozásra: a légkör állandó nedvessége, a levegő nagyobb nyomása, a nagyobb nehézkedés a miatt, mert közelebb van a tenger felszínéhez és a föld középpontjához közelebb eső sarkvidékhez. Ha az individualista angolok zárkózottságát összehasonlítjuk a velük rokon s tőlük kikerült amerikai telepesek közlékeny, társas voltával, „a külső körülményeknek a jellemre gyakorolt átalakító hatását alig fogjuk kicsinyelhetni.“ Ez angol individualismussal járó kemény előretörés eredménye az, „hogy ma a világ leggazdagabb országában van a legtöbb proletár.“ Ebből magyarázza az angol bölcsészettől több pontját s ez a magyarázat valóban figyelmet keltő. Legfeltűnőbb ezek között a „legéletképesebb életbenmaradásának“ elmélete. Innen magyarázandó Spencer utilitárius és hedonikus erkölcsstanával egyező individualista sociológiája, „a mely ép úgy jellemzi az angol nemzetet a maga egészében, mint őt egyénileg.“ Spencer híveiben kifejezi, hogy mi az angol mai lelki lényege, mint bármely más angol író. „Valószínűleg ezért nem törődnek az angolok maguk a spenceri bölcsészettel: a mit Spencer mond, az az angolok előtt vagy mint saját arcképük igen ismert, vagy mint saját bűnük igen ellenszenves arra, hogy népszerű legyen. Holott Japán, mely most kezdi megfutni a keleten azt a pályát, melyet Anglia nyugaton már megfutott, a spenceri evolúciótant mohón nyeli.“ Ime, ilyen finom és éles megfigyelések abban a vázlatban, melyet a német és angol gondolkodásra hatást gyakorolt külső környezetről papírra vetett. Ezért is sajnálnunk kell az újkori bölcsészettől áttekintésének hiányát.

Azt mondja a szerző: az írónak, apjának, nagyapjának táplálkozási, lakási, öltözködési, kereseti, költségek módja következményei becsúsznak az elméletébe. „Ily útszéli tények hozzák létre hosszú időn át azon személyes jellemvonásokat, melyek az ismeret közös anyagát formálják s annak az egyéniség típusát adják.“ Ebben a tartalmas mondatban nagy a gondolatzavar. Először is azok az „útszéli tények“ nem „hozzák létre“, hanem csak idomítják, alakítják a jellemvonásokat. Másodszor pedig azok a jellemvonások nem formálják az ismeret közös anyagát, hanem azok a tények ismeret-anyagául kínálkoznak, feltolakodnak s ezekből az egyén a maga befogadó dispoziciói mértékéhez képest többet-kevesebbet sajátít el. Harmadszor az „egyéniesség típusa“ ellenmondó két fogalom. Mennél erősebb egyéniség valaki, annál kevésbé típus, s mihelyt típus, azonnal nem egyéniség. A mondat vége érthetetlen is: Mik s minek adják az egyéniség típusát? A szerző felteszi e kérdést: „van-e ember, aki a környezet hatása alól ki lenne véve? Képes bárki is gondolni, írni vagy tenni valami lénye-

gesen különbözött attól, mit előtte kortársai vagy történelmi ismerősei tettek?" S azt feleli rá: „a kérdés annyira el van döntve, hogy az minden fölmerülhető kételyt kizár.“ Mi a kérdést nem tartjuk eldöntöttnek. Az első kérdésre bátran felelhetnek, hogy nincs. De már a második kérdésre nehéz a felelet, annyira nehéz, hogy nem is tartjuk eldönthetőnek. Bizonyos, hogy az író történelmi környezete kisebb vagy nagyobb mértékben befolyásolja. Bizonyos az is, hogy e hatás alól senki magát ki nem vonhatja. Még a legnagyobb, a teremtő szellemek sem. Nevelés, a kor műveltsége, gondolat- és érzélemvilága, élettapasztalatok rányomják bélyegüket az egyéniségre, de nem alkotják azt. Jézus tanításában több elem van, melyekre nézve kimutatható az ő függése kora gondolatvilágától, kilátásaitól és várakozásaitól. Tanítása olyan isten országaról, a mely nemsokára és hirtelen katasztrófával áll be, ígéretei a szegények, szenvedők és üldözöttek megjutalmazása iránt, a Mózes törvényei iránt való tisztelet s azok elismerése, az ő aszkéta erkölcstana, a mely tagadja a társadalmat s a socialis jogrend megsemmisítését foglalja magában: mindezek tanításának olyan rétegei, melyeket kora gondolat- és érzésvilága át-meg-át itatott. De hát csak ezekben állana Jézus jelentősége? Ezek az ő működésének csak negatív elemei. A világot reformáló Jézus, a teremtő, az alkotó nem e tanításaiban nyilatkozik. Nem! Minden egyéniségben megmarad a történelmi környezet által ráakott rétegek lefejtése után valami titokzatos elem, a mely az egyént éppen azzá formálja, a mi s állítjuk, hogy ez az elem az egyéni sajátosságnak lényegesebb alkotó tényezője, mint a történelmi környezet hatása. Hányan éltek éppen abban a környezetben, a melyben Jézus, vagy Petőfi s hány Jézust vagy Petőfit ismer a világtörténelem? Nem, az egyéniséget nem lehet elsikkasztani semmiféle rendszer kedvéért sem. Ha igaz volna a társadalmi környezet ez elmélete, akkor el kellene fogadnunk Nietzsche nézetét, hogy a történelmet ki kell dobni a tanulmányok köréből, mert haszontalan ballasztjával ránehezedik az egyéniség szabad fejlődésére s megöli, megsemmisíti azt.

Értjük a szerzőnek ezt a felfogását. Hiszen az ő később vázolandó nevelési reformjának keretébe nem férnek bele az egyéniségek. Ott mindenkinek egyenlőnek kell lenni. Ha van egyenlőtlenség, az csak a jóság, az önodajánlás, a szolgáló készség, az altruismus nagyobb fokában nyilvánulhat. De úgy-e, ebben is kibontakozik az egyenlőtlenség? Különben maga is látja, mennyire nem lehet igaz az elmélet túlhajtása, midőn beismeri „hogy ugyanazok a tények két különböző lelkületű egyénre teljesen ellentétes hatással lehetnek“. Ha a környezet volna az egyént formáló erősebb tényező s nem megfordítva, akkor ez nem volna lehetséges. Más összefüggésben és más czállal maga is úgy tanítja, hogy „inkább az emberek befolyásolják az intézményeket, mint az intézmények az embereket.“ (492. l.) Hát ez az, a mit én is vitatok s most egy gyékényre kerülvén tovább folytatjuk ismertetésünket.

Lássuk, hogy nyilvánul nála az egyéniség? Vajjon elenyészett-e a külső környezet — rengeteg nagy olvasottsága és széleskörű tanulmánya és ismeretei — nyomása alatt az író egyénisége? És ezt a kérdést felvetni azért megokolt, mert az előző gondolatmenet daczára maga a szerző mondja, hogy „társadalmi és bölcsészeti tanulmányok mezején senki sem írt semmi állandó értékűt *saját személyiségének* a kifejezése nélkül.“ (9. l.). A szerző az első lépésnél tisztában van a megfutandó uttal, céljával s mindent csak annyiban értékeli, amennyiben őt elméletében, társadalmi reformjában segíti. Ez azt mutatja, hogy teljesen uralkodik széleskörű olvasmányai felett. Plato idealismusa a haladás szempontjából teljesen megfeneklett és csődöt mondott, mert társadalmi eredménye a deszpotikus és nemesi stagnálás s mellette a rab-szolgaság háborítlanul virágozhatott. Tehát Plato igasságosságának nem sok köze van az élet boldogságához. Kant erkölcsi parancsának sincs az életre semmi jó következménye, mert ez a felfogás egy javított német feudalismusból eresztí gyökerét s célja sem egyéb. „A nagy Spencer nagy következtelenségei között egy sincs végzetesebb, mint individualista sociologiai következtetése társadalmi biológiai és ethikai praemissáiból.“ (102. l.) Ilyen felfogásban könnyen peregnek tovább a társadalom élete, napjai. Így könnyen találni kibúvót „annak teljesítése alól, amire őt az egyetemes jó-akarát szigorú értelmezése kötelezné.“ (61. l.).

Ellenben eltitkolhatatlan rokonszenvvel tárgyalja a görög gondolkozók közül a demokratákat, tudatosan kiemeli Rousseaut, Mazzinit, Tolsztojt.

Ez az ő szempontjából teljesen jogos. De itt megint van egy állítása, melylyel nem érthetünk egyet. Azt mondja t. i. elmélet bírálatánál a helyes ítélet végső próbaköve az: vizsgálni, milyen volt az írónak az élet-körülménye? Elméletalkotásnál pedig ez a legbiztosabb védő a hazugságok, félremagyarázások és jogosulatlan általánosítások ellen; a legmegbízhatóbb vezető a legjobb szolgálatot tevő igazságok kiválasztásánál. Amde tovább folytatva e gondolatot, azt állítja, „hogy az egyéni különlegesség a kérdéses tan elméleti erejét meggyöngíti.“ Tudjuk Kantról, hogy minő kötelességteljesítő, pontos, lelkiismeretes ember volt. A königsbergi toronyórát utána igazították, mikor délben 12 órakor kilépett rendes napi sétájára. Saját maga és cselédje tanúsítja, hogy 30 éven keresztül minden nap kivétel nélkül reggel öt órakor kelt fel. Gyöngíti-e ez az ő „egyéni különlegessége“ a kategorikus imperativus elméleti erejét? Jézus azt tanította, hogy szeressük még ellenségeinket is és dobjuk vissza kenyérral azt, a ki minket kövel dob. Gyöngíti-e a tanítás elméleti erejét, ha tudjuk róla, hogy a kereszt kínjai között az élet utolsó lehelletével is ellenségeiért imádkozott? A szerző szívességéből megismerkedtem élete egy néhány olyan részletével, melyek azt mutatják, hogy amennyiben teheti, életét gyakorlatilag is felfejtett elvei szerint igyekszik berendezni. Vajjon

kisebb értékű lesz-e elmélete azzal, ha összehangzásban van gyakorlati életével? Az író gondolatába belevegyül — igenis — tetteinek formája és mindennapi élete modora; de viszont a gondolat is vezeti őt mindennapi élete folyásában. S minél inkább megfelel a gyakorlat az elméletnek, ez annál nagyobb nevelő értékű s ha már értékelnem kell ebből a szempontból az elméletet, éppen ellenkezőleg azt a következtetést vonom le, hogy az egyéni különlegesség a tan elméleti erejét csak akkor gyöngíti, ha elmélet és gyakorlat nem egyeznek, ellenkező esetben erősíti.

Van a szerző felfogásának még egy sajátossága, melyet még tárgyalnunk kell, mielőtt könyve tartalmának vázlatát adnók. Ez a sajátosság magyarázatát és jelentését találja abban a centrális helyzetben, melyet a hit a szerző felfogása szerint az epistemológiában elfoglal. Ismerjük már azt az alapvető feltevését, hogy az emberi haladásban a hit a legfőbb tényező; az akarás és a megértés csak második és harmadik sorban jönnek. Ebből következik, hogy a tanulmány és tudomány a jellemhez és magaviselethez viszonyítva másodrendű jelentőségűek (525. l.)

Minden világraszóló találmány és fölfedezés, melyektől az emberiség haladása függ, nem annyira a kutató és elemző értelem s öntudatos erőfeszítés, hanem inkább felülről, Istentől származó „megszállás” műve és eredménye. „Ha az ember a találmányok történelmét áttekinti, meglepődve észleli, mily rendkívül kevés találmánynak az eredeti eszméje képezi öntudatos emberi erőfeszítés gyümölcsét. Az eszme, szinte kivétel nélkül, villámsujtásként, váratlanul csap a feltalálóra.” (103. l.). A vallási, bölcsészeti és társadalmi feltalálóknál is egy felülről származó megszállás világossága és hatalma az, a mi rájuk derül s őket egy többet felölelő igazságnak, egy nagyobb jónak túlaradó örömmel teszük boldog rabszolgáivá. Mindkét fajta feltalálók „többé-kevésbé rendellenes természetűek: supersensitívek. Látomásaik, rapportjaik, hallucinatioik vannak; s nem a saját maguk és saját céljaik urai, hanem rajtuk kívül, felettük álló célok eszközei.”

E felfogás magva egészséges, de szerző túlhajtja azt a beteges idegéletnek addig a fokáig és nyilvánulásáig, a hová már nem követhetjük. Az értelmi műveltségnek mai túltengése korában helyes és megokolt az érzelmi és akarati élet nevelésének hangsúlyozása. A szaktudományok mai művelése mellett, mikor a tudós valósággal eltemetkezik a maga kis jelentőségű specialis kérdésének buvárlásába s e közben nem vesz tudomást az emberi haladás és élet nagyjelentőségű kérdéseiről, nem lehet eléggé hangsúlyozni a tudománynak általános összefoglaló föladatait, a lelket, az érzületet művelő hatásait, az agyvelő sívár munkája helyett a meggyőződésből és hitből származó lendületét a léleknek. Lombroso azt hirdeti, hogy a lángelme és az örültség határos fogalmak. S az életből naponként tapasztaljuk, hogy minden igazi nagy mű végrehajtására a léleknek bizonyos paroxismusára van szükség. Megingathatatlan hittel és meggyőződéssel kell

minden kérdéshez közelednünk; hinnünk kell annak megváltó erejében, ha valódi eredményt akarunk elérni.

Ámde mindebből nem következik, hogy az idegélet e supranaturális állapotait tartsuk magunkra nézve kívánatosaknak, melyek után törekednünk kell, melyeket ritkán előforduló és rendellenes voltukból a lélek rendes tüneményeivé kellene állandósítanunk. A szerző Jézus tekintélyét kivételes hypnotikus és csodatevő hatalmából származtatja, Budha önkivételben kapja az ihletet küldetésére. Luther ideges convulsiók közepette érlelődik reformatori pályára. Goethe séta közben fényes nappal saját magát látja szembejönni. Lateau Lujza annyira belemélyed Jézus sebeinek szemléletébe, hogy kezei és lábai vérezni kezdenek. A telepathia, hipnózis, suggestio, psychographia, hallucinatio, somnambulismus stb. misztikus tünemények csodás eseteivel találkozunk az életben is, értesülünk az irodalomból is. De mindezekre nézve megegyezünk abban, hogy rendellenes tünemények, melyek az idegrendszer abnormis állapotából folynak s a tudomány mai álláspontján bizton kimondhatjuk azt is, hogy a kinek egészséges idegrendszere van, arra nézve a léleknek e rendellenes tüneményei nem léteznek. Az következik ebből már most, hogy egészséges idegrendszerű emberek nem alkothatnak nagyot és maradandót, nem tehetnek nagy felfedezéseket? — Nem veszi észre a szerző, hogy hová jutunk, ha ezt a gondolatot végig gondoljuk? Ha a mechanikai és erkölcsi találmányok villámcsapás fényeként áradnak azokba, a kiknek az akarata befogadásukra eléggé átölelő, minden öntudatos erőfeszítés nélkül, akkor a modern ember úgy tesz jól, ha összedugott kézzel munka nélkül gondolatokba, meditációkba mélyed s várja az isteni megszállást. Ezt látta a szerző a találmányok hazájában, a fáradhatatlanul és szinte ideges gyorsasággal termelő Amerikában? Nem érzi-e, hogy van ebben a felfogásban valami közös a középkori szentek, barátok, aszkéták meddő és terméketlen elvonultságával? Sőt tovább megy a szerző s nevelési reformjában spiritiszta seance-ok tartását és látogatását ajánlja a növendékeknek, mint a melyek a ma szokásos — az ő rendszerében feleslegessé vált — istentiszteletek helyettesítésére szolgálnának. Plato bölcséleti rendszere megértése végett a gondolat rezgő mozgása feltevéséhez fordul s a gondolatolvasást (psychographia) a phonograph analogiájára, saját maga álmait, Swedenborg telepathiáját, Jézus csodatevéseit stb. úgy magyarázza, hogy a komoly tudományos buvárlás módszerét azzal kicsúfolja, semmibe veszi s bennünk azt a meggyőződést kelti, hogy maga is supersensitiv. Nagy hibának tartom, hogy e részletek, melyek amúgy sem szervesen illeszkednek könyve egészébe, nem maradtak el.

Lássuk most a hitértékek fejlődését a vallás történelmében. A vallások történelmében a fejlődés első foka a *természeti vallás*, midőn az ember még nem ébredt tudatára a természettől való különváltságának. A csecsemő kora ez élte első hónapjaiban. A vallási míveltség legalacsonyabb

fokán álló ember még nem képes különbséget tenni az ember és a természeti tárgyak között. Ez állapot néha az animismussal keveredik, midőn nem a tárgy, hanem annak szelleme az Isten. Sajátos alakja a nap s általában az égi testek imádása, mely a tűz megismerése útján keletkezik. E foknak a politikában megfelel a természetes családi vagy nemzetiségi alkotmány, az emberi társulás legegyszerűbb, merőben természeti és állati ösztönökre támaszkodó alakulata.

Második az *emberimádás foka*. Erre a fokra az ember az önállítást egy erőszakos és eltökélt tényével emelkedik fel. Az életharcban az erők, bátrak és ügyesek kitűnnek s tekintélyre tesznek szert. Ez a kitűnés legkönnyebb a háborúban, és csodás és vallásos hódolatot érdemlő tény. Az Istenné lett nemzetséggő tekintélye és természetfölötti képességeiben való hit fenntartására igénybe veszi a magusi művészeteket és bűvészeteket is. E hatalom néha zsarnoki családokkal és kizsákmányolással jár. A politikai akarat és világi hit főjellemvonása az, hogy az ember erőinek tudatára jut s ez a legteljesebb öntudatosság mindjárt az istenségre viszi az embert. Az első személyes tudat ennyiben isteni öntudat. Ez az átmenet emeli ki az embert az állati közönbösségből.

Egy személy istenítése után „elkerülhetetlen” a személy létének kiterjesztése a halál utáni időre, mikor a *szellemimádás* foka áll elő. Álomelméletből, animismusból való származtatása képtelenség, de elfogadható és érthető „a halhatatlan lélekkel bíró imádásából való származtatás.” Aztán a szellemhit a természeti tárgyak körére is kiterjed, minthogy az alacsonyabb fokú vallás változott alakban a magasabb fokon mindig tovább él; sőt éppen ez a hitfejlődés sajátja. E fokon van szükség először hivatásos papokra kiknek főfeladata, hogy legyenek inspirálva, szellemek szállják meg s ezek közvetítésével tanácsokat osztanak. A megszállás görcsös histerikus tünetények között történik. Szolgálják a barátságos szellemeket, az ellenségesekkel szemben az ördögüzés a legfőbb teendőjük. Fontos feladatuk még a haldokló és a temetések körüli teendők, az el nem temetettek szelleme szerteszét csatángol, háborgatva és kísértve az élőket. Ez a fok visszahatás a zsarnoki emberuralom ellen; fejleszti és fentartja a népnek a törvényhozáshoz és közigazgatáshoz való jogát. Az előbbi fokon öröklött, itt választott főnökségek vannak. A család mindenek felett vallási egység. A férj és atya a család papja, a feleség és anya a család papnöje. A magaviselet szabályai e fokon állandósulnak: törvények, cselekvési szokások és készségek keletkeznek s így áll elő az *erkölcsi érzés*. „Úgy látszik tehát, hogy az egyéni és társas magaviselet végső szabályozó hatalma vallási erő.” (218. l.)

A kisebb politikai egységeknek nagyobb, összefoglalóbb egységekbe való összeolvadásával párhuzamosan halad a *politheizmus*, midőn összetett és tagozódott pantheonok emelkednek, melyeket ugyanígyen egyházi

szervezetek és papi hierarchiák követnek nyomon. Ez alakulatoknak jelentős lélektani és erkölcsi velejárói vannak: az uralkodókban következetes, hajthatatlan, okos, öntudatos akarat képződik, az alattvalóban az akarat és személyiség kihál. „Ahol legtöbb az egyházi és papi szervezet és vallási szertartás, ott a legkevesebb az igazi hit és erkölcsiség.“ (238. l.) Éppen ezért a vallás szervezett típusát kerülnünk kell, a „jövő haladás mintaképét“ a szervezetlen típus nyújtja. Egyfelől a kényszer és kényszerű összeműködés, másfelől az akarat szabadsága és szabad összeműködés.

E zsákutczából kivezet a *nemzeti vallás* foka, melynek főfeltétele a társadalmi solidaritás és tömörülés. Meglepő a zsidók vallási történetében az egyistenimádás egyszeri ugrással. Ezt magasabb vallásokkal való érintkezésük s az a nagy történeti nyomás magyarázza, mely a nemzeti tömörülést rájuk kényszerítette. Így a szellemimádás fokáról egy ugrással a nemzeti vallásra emelkednek, még pedig megfelelő politikai fejlődés nélkül. Innen az izraelita míveltség és vallás három feltűnő vonása, t. i. a szellemimádás nyomainak nagy bősége, a vallási és világi hitnek (politika) fordított viszonya Izrael s a szomszédos Babilon és Egyiptom között, t. i. amott fejletlen politika, emitt megfordítva és végül a vallás mindenhatósága. Más nemzeteknél a vallási fejlődés a világit követi, az izraelitáknál minden más fejlődést messi megelőzött. Babilon és Izrael míveltségét és hitét összehasonlítva rájő, hogy minél fejlettebb a kultúra, annál nagyobb akadályokkal áll szemben a hit- és jellemfejlődés. A nagy babiloni civilizatio a világra gyakorolt minden jelentékenyebb befolyás nélkül hanyatlott le és enyészett el; a kezdetleges Izrael az emberi míveltség haladásának oly lökést adott, melynek hatását örökre el fogják ismerni. „A babiloni nemzeti hitnek és akaratnak egyfelől a vallás posványossága, másfelől a gazdagon fölburjánzott cultura fullasztó nyomása miatt meg kell semmisülnie.“ (289. l.) Izraelben a vallás vezet és azt sem a politika, sem a theologia nehézkes gépezete nem akadályozza. Nem léteztek a hit, akarat, indulat egyenes feltörését elfojtó intézmények, szokások. Itt, a hol osztályok egymás fölé helyezve nem voltak, nem volt arra szükség, hogy magának a legelhagyatottabbnak is az akarata és aspiratiója öt vagy hat föléje helyezett személyiség csatornáján át jusson a nagy közös nemzeti akarat gyűjtőjébe. Itt mindenkinek legjobb gondolata és legmagasabb becsvágya közvetlenül ömlött a nemzeti gondolatba és becsvágyba. És e különbségek következményei? Babilon kulturája minden fénye daczára is romokba és feledésbe sülyed. Izrael minden kulturális szegénysége daczára oly egyéniségeket fejleszt, melyek az egész nyugati világ műveltsége megújulásának a kovászai lesznek. A nemzeti vallás egyik legérdekesebb alakja a késői római császárság császárímádása. „Páratlan politikai belátásra“ vall a császárímádás kötelezővé tétele, mert a nagy birodalom politikai egysége közös, egységes hitet feltételez.

A nemzeti hit ezután nemzetközi, emberiségi synthesissé növekedik s

e célból még két nagy lépést kell tennie. De hogyan? Hiszen a nemzeti hit erősen pozitív, ez a pozitív erő pedig hatalmas korlát az emberiségi hit elérésében. Ezért visszaszorítást kíván s a *miszticizmus e foka* ép azért negatív jellegű. A gyakorlati tevékenység, a politikai szervezkedés feltűnő hiánya jellemzi. Képviselői a brahmanista és budhista hinduk keleten, nyugaton pedig a misztikusok. De a bibliában is megtaláljuk a Jézus egyetemes synthésisét „szükségképen megelőző és előkészítő“ miszticizmus nyomait. Főképp a predikátornál, de Jézusnál is, különösen János evangéliumában. E foknak politikai megfelelője és kerete Izrael nemzeti létének hanyatlása, másfelől egy lépés a világvallás felé a római világbirodalom keletkezésében. Jézusnál ez universalis gondolkozásra vezető misztikus réteg: boldogsági igéretei, melyek a világi életnek és érdekeknek megtagadását kívánják, egyéni tulajdonságok, tehetségek, társadalmi állás, gazdasági hatalom, vérrokonság értéktelenek előtte. E fok politikai megfelelője kimutatható Tolsztoj politikai nézeteiből és a hinduknak, „az egész emberiség legjellegzetesebben misztikus népének“ politikai állapotából. Tolsztoj e fok „egyik legteljesebbé nőtt képviselője.“ Jellemző aszkéta önmegtagadása, ellenszenv minden világi fény és élvezet iránt, az ellentnemállás elve, mely az emberi bajok legyőzésének egyetemes eszköze. Ez azt jelenti nála, hogy ellenállás nélkül kell elszenvednünk személyünk, családunk, nemzetünk ellen intézett minden támadást vagy bántalmat, másfelől tartózkodnunk kell minden oly eljárástól, mely bármi módon valamely elnyomással, erőszakoskodással, mások kizsákmányolásával áll kapcsolatban. A legnagyobb társadalmi rossz a nemzeti önzés s azért nem jó a patriotizmus, mert önzés az alapja, hódítás, elnyomás az eszköze. Megtagadja a katonai szolgálato, adófizetést s minden egyéb közszolgálato. Ez a politikai agnosticizmus örökre lehetetlen, merő öngyilkosság; nem is politika, hanem „erkölcsi, politikai és művészeti bírálatokban alakot öltő misztikus hit.“ A keleti brahmanizmusban és buddhizmusban az elmélet kiinduló pontja nagyon hasonlít a Tolsztojéhoz s meglepő a párhuzamos politikai és gazdasági rend közötti feltűnő hasonlóság is, t. i. az ősi hinduk községi élete s Tolsztoj politikai eszménye ugyanegy. A miszticizmussal egyszerre lépnek fel az ipari czéhek és a községi földekkkel bíró faluközösségek.

A misztikusnak két fősajátsága van. Egyik a teljes megértés, teljes észbeli felfogás utáni állandó küzdés, minék gyümölcse a bölcsészeti gondolkodás. Másik a küzdelmes törekvés minden egyéni korlátnak az öntudatból és akaratból való eltörlésére azzal a célzattal, hogy az egyénben csak az universalis tudat és akarat maradjon fenn. „Olyan igazán erkölcsös ember, ki saját egyéni akaratát az egyetemes akaratnak alá ne rendelte volna, nem létezett; igazi erkölcsiség az egyéni különleges tulajdonságok kiküszöbölése és általános követelményekkel való helyettesítése nélkül alig gondolható.“ Kelet miszticizmusa belső elhatározásból jó; nyugaton az események kény-

szerítik rá az egyesekre a misztikus magatartást. Amaz kulturális fejlődésre képtelen, ennek gyakorlati kísérletező eljárása könnyű lépcsőfok a hit végső synthesisére, sok értékes, értékesíthető és értékesítendő elemmel.

Ezzel elértünk az utolsó fokhoz, *az egyedüli Isten hitéhez*. Minden fejlett hit különböző hitfázisoknak összetétele. A kereszténység, mint a legmagasabb fokon álló fázis, hitében legbonyolultabb. Minden fázis, minden személyben sokszerűleg van combinálva. Jézusnál is megvannak e hit-értékek különböző fázisai. Kevésre ugyan, de mégis becsüli az anyagi élet tárgyait, elismeri az ember egyéni értékét az ő istenfiúságában, hisz a szellemekben, angyalokban, az ember és isten között közvetítő hatalmokban (politheismus), a nemzeti hitről nem mond pozitívet, csak a leküzdés feladatára szorítkozik; megvan hitében a misztikus elem is, de kitöltve hatásos tartalommal, melynek középponti gondolata az istenországának eszméje. E fokok gazdasági és politikai elemei nála? A természeti foknak megfelel az, hogy magántulajdon gyűjtését határozottan és következetesen ellenzi. Tudjuk, hogy ő és tanítványai pénzüket közös erszényben tartották. Halála után az első gyülekezet tulajdonközösségben élt. Az anyagi javak szerzését közvetlen testi szükségletek kielégítésére szorította, Az emberi foknak megfelel az, hogy nem az urat, hanem az atyát emeli istenné. De a szellem- és sokistenhitnek megfelelő, őnsorsát közmegegyezéssel intéző, földműves, avgy iparos nemzetiségi közéletéről, az osztályuralom alatt álló iparos, kereskedő, művészeteket ápoló arisztokrata városi életéről nem nyilatkozott. A nemzeti politikai tényezőket (adófizetés) elismeri s tanítványait ezek iránti engedelmességre inti hite pozitív monotheista eleme alapján, de miszticizmusa ellenére, mert a misztikus felfogás politikai következménye e világ elítélése s ezzel az eredménytelennek fölismert világi hatóságnak megsemmisítése. Legnagyobb szolgálata abban áll, hogy egy oly társadalom alapeszméit adta meg, melyben Isten, az egyedüli atya, illetve a minden ember kebelébe plántált köz- és magánjó tudata, vágya és akarása uralkodnak szeretettel a nemzetek törvényeinek uralma helyett. "Ez az örvendező szolgálat és alázatosság társas elvét vonja maga után. Másoknak önmagunkban való és önmagunknak másokban való simpathikus lelki realizálása az önzés kiüzése által alázatosságot, az emberiségi solidaritás létesítése által pedig erőt és lelki bátorságot szül. Az emberi alázatosság az emberiségi solidaritással párosultan az absolut egyenlőséggel összeférhetetlen, mert az értelemben, szeretetben és akaratban erősebb ellenállhatatlanul a többi fölé fog emelkedni. (381. l.).

A kereszténység nem fogadta el a Jézus hitét. A két hitrendszer közötti különbséget két tény világítja meg. Egyik a kereszténység terjesztése végett nagyban gyakorolt háborúknak és kivégzéseknek nevezett öldöklések és gyilkolások. Másik a foglalásoknak és elkobzásoknak nevezett rablások. A hit két alsó fokozata az egyház jézusellenes magatartása által oly hely-

zetbe jutott, „mely a hitértékeknek Jézus által alkotott hierarchiáját fenekestől felforgatta.“ (387. l.). A lélekben való hit csak néhány kolostori szent elméjében élt, de az egyház politikájában nem. A pápaság nagyhatalmi politikája az egyháznak minden más hatalom fölé tolása által „egy romlott nemzeti hit színvonalára“ süllyesztette le az egyetemes hitet. Ez volna a nemzeti hit foka, melyben nemzeti vallás és emberimádás keveredik. A nemzeti fok jelei a keresztes hadak keleten, itthon az eretneküldözések, az emberimádásai a pápai lábcsök. A miszticizmus fokát a kolostorok csendes magányában élő barátok testvéri közösségében találjuk meg, de az a miszticizmus, a mi a dogmatikus római kereszténységben létezett, az egyház daczára, nem pedig az egyház által létezett. Megvalósult-e hát az egyetemes istenatyaság hiffoka az egyházban? Erre a kérdésre a felelet tagadó. „A kereszténység vezető képviselőinek örökre eltörülhetetlen bűne marad az, hogy ők a legtökéletesebb hithez való ragaszkodást, a legjobb vallás gyakorlását vallották akkor, amikor nemcsak a nép, de maguk is csak félúton mozogtak a legmagasabb és legalacsonyabb hittípus között.“

A vallások fejlődését, melynek tárgyalása közben Spencertől sok adatot használt fel, lehetőleg a saját szavaival próbáltuk vázolni, de érezzük, hogy halvány képét sem adhattuk a fejlődésnek. A szerző rendkívül széles olvasottsága különösen kitűnik a fejezetből. A következő részben a hitnek a politikában való fejlődését tárgyalja; de ezt a részt mellőzhetjük, minthogy az előbbi fejezetben az egyes fázisoknál a megfelelő politikai alakulatokra — habár csak nagyon vázlatosan — már reámutattunk. S éppen ezért ezt a fejezetet többé-kevésbé feleslegesnek is tartjuk.

A vallásfejlődési fázisok közül feltűnik nekünk a misticizmus foka. Sehogy sem tudtuk megérteni, miért nevezi a szerző ezt *misztikus* foknak? A rómaiaknál Caesar korában lát e foknak megfelelő jelenségeket, az új korban a francia forradalom idejében. Miért misztikus az a tendentia, amely a nemzeti korlátokat döntögetni, megsemmisíteni törekszik s egyetemes érvényű tanokat hirdet? Nyugaton nagyon gyéren találja meg e foknak megfelelő nyomokat s a keleti brahmanizmussal és buddhizmussal jóformán csak a Tolsztoj elveit tudja szembeállítani, a ki a szerzőre sokkal nagyobb hatást gyakorolt, mint amennyire sejteni engedi.

És itt ejtünk egy pár szót a nemzet, a nemzeti szerepéről e könyvben. A vallások fejlődése történeténél láttuk, hogy az ötödik fok a nemzeti vallás kora, ezt követi a misztikus fok, amely, „szükségképen“ megelőzi az egyetemes, az általános emberi hitsinthezis utolsó fokát. A Jézus vallásában megtalálja e fejlődés legmagasabb csúcsát, ellenben az egyház kereszténységében csak az ötödik hitfejlési fázist képes felfedezni, azt is csak romlott alakban s a mi misztikus elemet talál a kereszténységben, arról azt állítja, hogy az nem az egyház által, hanem annak ellenére élt a zárdák néma falai között. Hogy az emberiség a vallásfejlődés során az

utolsó, az egyetemes hit fokát elérhesse, e végből ki kell bontakoznia a nemzeti korlátai közül, mert e korlátok csak a nemzeti önző hajlamokat táplálják és erősítik s az általános emberi fokot jellemző altruista erényeket kifejlődni nem engedik. Ha a nemzeti korlátok ledőlnek, az emberek lelke betelik az egyetemes emberiségi önzetlen érzelmekkel, melyek nem engednek tért az önzésnek s az emberek az egyenlőség állapotában már itt e földön valósítják az isten országára vonatkozó ábrándokat.

Lélektani, élettani és történelmi okok indítanak arra, hogy az emberiség fejlődésének e távlatait lehetetlennek tartsam. Az ember különféle diszpozíciókkal születik a világra. Az önzés ösztöne oly mélyen és erősen gyökerezik lelke mélyén, hogy azt onnan semmiféle nevelő hatásokkal teljesen kürtani sohasem fog sikerülni. Az élettudomány arra tanít, hogy a fejlődés épen a tagolódás, a differenciálódás, a változatosság iránya felé halad. Az egyenlőség, az egyformaság az élő lények fajain belül a pusztulás, a kihalás egyik jelensége. Mindenesetre hanyatlásra mutat, ha az egyéni változatosságok száma apad. A történelemben is csak így lehet ez. Történelmi és élettani tényezők alakították ki az egyes nemzeteket. Különböző okok, jellem, vérmérséklet, hajlandóságok és képességek, földrajzi és társadalmi környezet folytán előállottak a különböző egyedek a nemzet s a nemzetek az emberiség körében s nem képzelhetünk el olyan fejlődést, melynek rendjén a nemzeti sajátosságok megsemmisülnének s így valósúlna a bibliai egy akol és egy pásztor eszménye. Az általános emberi sohasem fog valósúlni, valamint örökre utópia marad az egyenlőség elve is.

Miként az emberiség átment s illetőleg át fog menni a hitfejlődés e különböző fázisain, úgy az egyének is a maga testi és erkölcsi kifejlődése rendjén oly hatásokon kell átmennie, amelyek e hitfejlődési fázisoknak megfelelnek, mondja a szerző. Ezért könyve utolsó részében egy nevelési terv általános kereteit nyújtja. Mindaz, a miről eddig szólottunk, csak történelmi alapvetés volt e nevelési tervhez, melyet *anthropogenetikusnak* nevez. Végső célja a nevelés észszerű reformja, de erre a pozitív munkára könyvének csak egy ötöd része jut. Így aránytalanul nagy tért foglal el az alapvetés és kevés tere marad az építésre.

A nevelés végső célja az egyenlőség. Ennél fogva el kell törölni mindent, ami ezt a célt nem szolgálja, sőt akadályozza; és olyan intézményeket kell kifejleszteni, melyek az elérendő célt megvalósítják. El kell törölni a militarizmust, a vámrendszert, a nevelésbeli különbségeket s mindenekelőtt a tulajdon mai alakját. Ellenben mindenkit egyenlő műveltségre kell nevelni; szervezni kell a tulajdont úgy, hogy a mások egyenlő szabadságát ne korlátozza s nevelni mindenkit úgy, hogy kiszolgálja önmagát és szolgálja a közt.

Ez a reform két módon történhetné: felülről törvényhozás és alulról nevelés útján. Ám világos, hogy gyökeres csak a nevelési reform le-

het, a másik felületes. „Gyökeres reformnak törvényhozás útján való megkísértése egyik legnagyobb tévedés, amit reformátor elkövethet.“ (492. l.). Mert lélektani lehetetlenség kialakult jellemű és elméjű emberek egyéniségét új alakba önteni. Innen sok helyes reform-kísérletnek kudarca.

Lássuk ez anthropogenetikus nevelési terv részleteit. A gyermek gondolata és akarata nyilvánuljon önmagától valami czélszerű alkotásban, gyakorlati feladat végzésében. Készítse, találja fel maga játékait, támaszkodjék saját magára 6—7 éves kora után. Szedje önmaga magának a gyümölcsöt, vesse be s mívelje a földjét, talpalja a cipőjét, varrja, foldja a nadrágját.

„Botrányos“ a gyermek kiszolgálásának a szokása, „mert az oltja bele azt a rettenetes tudatot, hogy ő természet szerint és szükségképen magasabb rendű lény.“

A nevelő intézet olyan, mint egy jól felszerelt mező- és kertgazdaság, ellátva szabó, cipész, asztalos, kovács stb. műhelyekkel, hogy e mesterségek elemeit elsajátíthassák. Az intézet egy nagy család, 10—12 különböző korú és nemű gyermek egy család, egy házaspár gondozása alatt. Itt még nincs szükség rendszeres tanításra, a könyvet nem ismerik. Az elme eltelik a véletlenül, rendszertelenül eléje táruló tárgyak, tények, események ismeretével. Majd a szükség sarkalására megtanul számolni, írni, olvasni. Az indítások az ismeretre sokfélék. Így az érdeklődés egészséges élnétségben marad s tiszta és nemes élvezetűl szolgál. „Sem fizikailag, sem gazdaságilag, sem társadalmilag, erkölcsileg vagy vallásilag egészséges alapokon nem nyugodhatik az a nevelés, amely nem természeti alapokon nyugszik.“ (507. l.) 10—13 éves korában az egyéniség ébred. Minél hamarabb ki kell puhatólni hajlamait, azért is, mert az intézet önmagát tartja fenn s kézimunkát kell választania. Itt már kétfelé válik a testi és értelmi képzés s a társadalmi élet munkafelosztása kezd valósúlni az intézetben is. Tehát valami szükséges és hasznos főfoglalkozást választanak, de minden felsőbb beavatkozás nélkül. Átmenet egyik foglalkozásról a másikra teljesen szabad. Ez a kölcsönös solidaritás, rokonszenv és tisztelet érzelmét plántálja lelkükbe a mások foglalkozásának megvetése helyett. Nyáron napi 8—10 órai munkájok $\frac{2}{3}$ részét testi munkára, a többit szellemire fordítják, télen megfordítva. Az értelmi nevelés tárgya az én, az ember, mert itt e fokon öntudatuk erősen megébred aztán az ember teste csontváza, képeken bemutatva, megtapogatva, nemi felvilágosítással, melynek az lesz az eredménye, hogy „minden erkölcsromboló (?) felügyelet és fegyelmezés nélkül házasságukig szűziesek maradnak gondolatban, szóban és tettben“. Főtanulmány még a lélek hitére való vezetés. Mellékesek: gyümölcsök, termények fejlődése, állatok élete, természettan, mértan elemei. Ezek rávezetik az Isten hitére.

A harmadik és negyedik fok a társas érzés fellépésének (13—15 év) és kifejlésének (15—18 év) kora. A növendékek foglalkozások szerint czélszerű egyesületeket alkotnak a családtya útmutatása mellett. Ez megfelel

a szellemimádás fokának. Az összes ilyen egyesületeket (község) egybefoglalja a megye. Tetszésök szerint használhatják az anyagokat, eszközöket, mintákat, de most már nem ingyen, mert saját maguk urai, hanem piaczi áron s viszont terményeiket is így értékesítik. Nagyobb gépeket, drágább eszközöket a község szerez, ők hozzájárulnak. Rendes gyűléseik vannak, önmaguk választotta hivatalnokaik, bírák, vádló, védő ügyvédek, rendőrök, esküdtbírók. Közösek étkezőik és hálóik, utóbbiak félretolható falakkal úgy, hogy „mikor a levegő a fagypontra alul nem száll, a fedél alatt szabad levegőn alusznak.“ (?)

E fokozat az értelmi nevelés tárgyai: a földrajz, néprajz s kivált a történelem. A földrajz a vidék ismertetésével kezdődik, így a történelem a községével s csak azután megy távolabbi érdekű, régibb eseményekre. „A történelem tanításának közönségesen elfogadott, ezzel ellentétes haladási módja lehetetlenséget feltételez és követel“ s ezért „ép e rendkívül fontos tanulmányban van a helyes tudományos vizsgálódás elve felforgatva.“ A növendéket a tanulásra sohasem a tanító akarata, hanem saját érdeklődése sarkalja. Az az előadás vagy gyakorlat, mely a tanuló figyelmét lekötöni nem képes, figyelmére nem is érdemes. Ha elalszik az óra alatt, hadd aludjék: „jobb aludnia, mint a figyelmét oly lecke hallgatására fárasztania, amely őt ébrentartani nem képes.“ Ha mindenik tanítványunk elalszik tanításunk mellett, merüljünk magunk is álomba s ha álmodtunk valami érdekest, mondjuk el tanítványainknak. Bizonyára hallgatni fognak ránk. Valamely nép történelmével egyidejűleg annak nyelvét is tanulni kell — még pedig cseregyermek útján. Holt nyelveket azonban nem tanulnak. „Holt nyelveknek az általános kötelező tanítása az emberi boldogság ellen elkövetett kegyetlen bűn.“ (528. l.) Természeti tanulmányok nyáron és lehetőleg könyvek mellőzésével ezek: növénytan, állattan, fizika, mechanika, chemia kísérletekkel, ábrákkal, mennyiségtani formulákkal. Pusztán szóbeli magyarázathoz csak a mellőzhetetlen szükség esetén fordulunk. „Vallás, mint valami, az általános ismerettől és erkölcsiségtől különböző dolog, sem nem tanítatik, sem nem ismeretes. A biblia csak egy fölötté hasznos és bámulatos könyv, de nem egyedüli könyve a vallásnak. Hivatásos papság nincs, mert mindenki pap és „mindenkiné a mindennapi élete tényekben való prédikálás.“ Vallási szertartásoknak sincs helye, mert mindenkiné mindennapi munkájával és egész életével kell tisztelnie az Istent. (532. l.) Játékokra nincs alkalom és szükség — vasárnapot kivéve. Az athletikát megvetik. Másféle szórakozásokat és kedvtöltéseket, minők éneklés, színi előadások, zene, táncz, festés, szobrászat stb. vasárnap mívelik. „A vallásos elmélkedéseket ihletett iratok olvasása, emberbaráti, theologiai és theosophiai kérdések megbeszélése és *spiritiszta ülések tartása* (?) mozditja elő.“ Külön nevelők nincsenek, a gazdasági és erkölcsi kiképzést az atyák, az értelmet a 22—27 éves kiválóbb növendékek végzik.

A 15—18 évesek megyei szervezetbe lépnek, de községi tagságukat is megtartják. A közös gazdasági kérdéseket a megye gyűlésein tárgyalják. A megye culturalis teendője, hogy fenntart egy heti lapot, különböző tárgyú dolgozatokkal, pályamunkákkal. Jutalom a közelismerés. Anyagi jutalom nincs, mert az a jellemre káros hatású. A kiváló képesség nem érdem, sem szolgálat, hanem jószerencse s a jutalom csak az önző hajlamokat erősíti. A megyének könyvtára van, de kevés és jól válogatott könyvekből. Havonként egyszer megyei vitatkozásokat tart, a politikai események évfordulóit megüli. Félévenként képzőművészeti kiállítást rendez.

A következő fok, a személyi érettség tudatának ébredése a 18—22 év körül, megfelel a nacionalismus fázisának. Az ifjú e fokon a társadalom nemzeti életében kezd résztvenni, de intézetének továbbra is tagja marad. Az intézetek és a nemzet közötti összeköttetés úgy áll elé, hogy a növények nagyipari kiképzésre a szomszédos gyártelepekre járnak, a munkások teendőit végzik, lakásaikban laknak s ellátásukban részesülnek; viszont az ipari, gyári, mezői munkások az intézet nyújtotta előnyöket s önművelési alkalmakat élvezik. Így fejlődik a szegényekkel való rokonszenv érzése.

Az értelmi nevelés legfőbb tárgya e fokon a nemzeti élet és akarat legimpozánsabb nyilvánulása a törvényhozásban. A törvényhozás házában nagy karzata az ifjúság részére van fenntartva, a mely sorra fölmege a székvárosba, törvényhozási vitákat hallgatni s a nemzeti múlt emlékeit megismerni. Megünnepli a nagy történelmi évfordulókat, de sohasem a személyeket, hanem a nemzeti küzdelmeket. Vasárnaponként a szomszédos falvakban történelmi előadásokat tartanak, dalokat énekelnek stb. Az elméleti tanulmányok között első helyen áll a nemzeti történelem és irodalom, e vallások története, a természeti tudományok közül a higiénia, egészségtan, természeti gyógyászat.

E fokon már hivatásos tanárok vannak. A tanulmányi szervezet ez: az egyes intézetek mellett bizonyos tudományágnak akadémiaja működik, egyik mellett történelmi, a másikon irodalmi, a harmadikon jogi, gyógyászati, technikai, kereskedelmi, gazdasági stb. A tanfolyam öt évre terjed. Minden év külön egyetlen tanulmánynak van szentelve, az utolsó a választott foglalkozásnak. A gyógyászat mindenkire kötelező.

Ez az átmenet a misztikus önnevelésre (23-27 év), az egyetemes emberi solidaritas fokára, melyre alanyi feltétel a testi s ezzel a lelki és erkölcsi érettségre jutás, hogy aztán „nemzetileg emberi jellemüket egyetemesen emberivé képezzék.“ (546. l.) Innen kezdve mindenki saját magának nevelője és tanítója. Az ember a saját életét és sorsát az istenség életével és az emberiség sorsával csak úgy azonosíthatja, ha „egyéni és nemzeti korlátoltságából kivetkőzik.“ E korban is az intézetben maradnak, házas életet élnek közös munkában és ellátásban s az ifjabbak tanulmányait vezetik. A legtöbb idő erkölcsi, vallásos és bölcsészeti contempla-

tióra marad. „Szinte egyedüli önnevelési mód“ az introspectív önfegyelmelés, de ez önkéntes, természetes eszköz, semmi erőfeszítést nem igényel. A lelki bilincsek nagy száma szakad le az emberről. Egyéni gondok, előítéletek, mások nézete és véleménye, divat, szokások nem feszélyezik. Örül, hogy társadalmi kitüntetés, rang, méltóság nélkül élhet. Még a külsőségekben is, mint étkezés, ivás, öltözködés stb. megváltozik; húst, izgató fűszereket nem eszik. Az ünnepeket, színházat, hangversenyeket kerüli, ellenben keresi a természetet, „ahol az emberrel csak az isten van.“ Az eredmény pedig? Az egyén jóakaratra tett szert. Így érvényesül az általános emberi egyenlőség gazdasági elve, azaz, hogy senki sem vehet több anyagi eszközt birtokába, mint amennyi mindenki másnak rendelkezésére áll s bekövetkezik az értékek hierarchiájának észszerű és következetes rendezése.

A 27 éves kor körül teljesen megérették arra, hogy a világba lépve akár mint termelők, akár mint polgárok, vagy mint művészek, nevelők és tanítók Istent és az emberiséget szolgálják.

Jó és észszerű politikai reformoknak keresztülvitelére még gondolni sem lehet addig, míg jó és észszerűen fejlődött jellemek nincsenek. Azért első a nevelő intézetek reformja, melyet politikai reformok követnek.

Első ezek között az öröklési jog reformja. Minden intézmény olyan alakban jó és jogosult, melyben a legtöbb számára a legnagyobb jó szolgálatot képes nyújtani.

Az öröklés sem a gazdagokra, sem a szegényekre, sem a középvagyonúakra nem jó hatású. Az első törvényhozási lépés volna tehát az örökösödés észszerűsítése, hogy t. i. a legelső társadalmi értékelem észszerűleg és erkölcsileg egyedül helyesen magasabb személyi és társadalmi értékek alá helyeztessék. „A magán és közboldogulás legmakacsabb ellenségének, az emberiség e gyalázatának, a rőghöz és aranyhoz való e görcsös ragaszkodásnak kell mindenek előtt lehetetlenné tétetnie.“ (562. l.) E törvény tartalma ez volna: minden polgár vagyona halála után a nemzetre száll. Ebből intézetek emeltetnek, melyekbe azok gyermekei helyezendők, kiknek vagyona a nemzetre szállott. A fenmaradó részből egyenlő birtokrészekre osztott, önkormányzó községek állítandók. Ezek a jövedelem, kereset és munkaalkalmak nélkül maradtaké. Ily módon egy-két emberöltő alatt az egész nemzeti szervezet reformálódik.

Ez a szerző általános nevelési terve vázlatosan. Célja a gazdasági, értelmi és erkölcsi egyenlőség. Teljesen a communismus gondolatvilágában mozog. Úgy vagyunk meggyőződve, hogy ez az egyenlőség sohasem fog megvalósulni, sőt megvalósulása az emberiségre nem is volna előnyös. Egyedül az erkölcsi egyenlőség volna kívánatos olyan értelemben, hogy mindenki lelkét az általános jóakarattal töltse be. Erre az altruismusra valóban nagy szüksége volna az emberiségnek.

Ha e nevelési terv didaktikai részét megfigyeljük, hiányzik belőle a magyar

nyelvtan, az ókori nyelvek, hiányzik minden olyan holt ismeret és részlet, mely az érdeklődést lekötöni nem képes. Ellenben benne van legelső sorban az egészségtan, az orvostan elemei, a természeti tudományok, a vegytan. Hiányzik belőle a vallás, de annál nagyobb helyet foglal el az általános emberszeretet. Hiányzik az élőnyelvek tana, de benne van a legdirektebb módszer, melyet már Goethe ajánlt, midőn élőnyelv tanulására abba az országba utasított mindenkit, a hol az illető nyelvet beszélik. Hiányzanak belőle a nyaktörő atletikai mutatványok, de az egész tanulási rend az egészség megszerzésére és fentartására szükséges higiénikus szabályokra van felépítve. Mintha olvastuk volna már mindezeket a dolgokat! Visszaemlékezünk, hogy 4—5 évvel ezelőtt abban a nagy actióban, melyet a társadalomtudományi társaság a középiskolai reform kérdésében indított, e gondolatok egyikét-másikat már hallottuk, már olvastuk. Mégis egy nagy különbség van a dologban. A szerző tudományos történelmi alapozás után jut ez anthropogenetikus nevelés elveihez. Minden tetszetősségük mellett is nehezen és későre valósulhatnak meg e gondolatok, későre válhatnak egy nevelési rendszer tartó oszlopaivá. Annyit azonban minden merészség nélkül bátran megjósolhatunk, hogy bármilyen lesz a jövő középiskolája, a szerző nevelési tervében foglalt gondolatai közül sok bejut abba s minél több kap helyett benne, annál közelebb jut az iskola a jövő eszményéhez.

Dr. Gál Kelemen.

Szamosi János (1840—1909.)

Szamosi János halála hírére az utolsó pillanatban vettük s őszinte megilletődéssel közöljük. Folyóiratunk közönsége jól ismeri nevét és tevékenységét, eszményeit és érdemeit. Egyesületünk életében az alapítástól kezdve maig buzgó részt vett. Abból a lelkes fiatal emberből, ki az alapítás idején azonnal a Múzeum mellé állott, az Egyesületnek munkára képes barátja, utóbb vezetője, tanácsadó támogatója és irányítója lett. Fél százados multjában mindig mellette volt s nemes becsülettel és odaadó buzgalommal szolgálta s így részesevé lett ama fejlődésnek, melyet egyesületünk fölmutathat.

Emlékét hűséges kegyelettel őrizzük s megnyugszunk abban a tudatban, hogy munkájával és eszményi törekvéseivel Egyesületünk jövőjét segített biztosítani.

ELSŐRANGÚ
DIANA FÜRDŐ
KOLOZSVÁR, FÜRDŐ-UTCZA 2.

Gőzfürdő, porcellán, és
rézkádás meleg fürdők.

USZODA.

Vizgyógyintézet.

A FÜRDŐÉPÜLET A SÉTA-
TÉR ELEJÉN FEKSZIK S
A VÁROS MINDEN RÉSZÉ-
RŐL KÖNNYEN ELÉRHETŐ.

Eletet hosszabbit friss hulláma viznek;
Az egészséget egészségben őrzi meg.
S csak az egészség, miben létrejő
Hatalom, szépség, bölcsesség s erő.

HUFELAND.

Oda

Nagyvárad—Kolozsvár.

Vissza

Szv. 506	Szv. 512	Szv. 508	Gyv. 502	Gyv. 504	Tvszsz. 546	Állomások	Tvszsz. 545	Szv. 507*	Szv. 505*	Gyv. 501	Gyv. 503	Gyv. 511
I-III.			I-II.		II-III.		II-III.	I-III.		I-II.		
4 15	12 54	3 06	2 18	7 14		ind. Nagyvárad -- érk.	8 30	10 34	10 55	2 32	8 34	4 14
4 21	1 00	3 12	2 24			évk.) Várad-Verencezse (ind. érk.)	8 22	10 27	10 48	2 26		
4 22	1 01	3 13	2 26				8 21	10 26	10 48	2 25		
4 32	1 10	3 22				Fugyivásárheiy	8 09	10 18	10 40			
+4 43	1 20					Szakadát -- --	+7 53		10 29			
4 52	1 28	3 42	2 51	7 42		Mezőtelegd --	7 43	10 00	10 28	2 03	8 10	3 51
	+1 55					Mezőtelki -- --	+7 31					
+5 01	1 41					Czéczeke -- --	+7 24		10 11			
5 07	1 47	3 58	+3 05	7 55		Élesd -- --	7 17	9 44	10 06	+1 50	+7 58	3 38
5 11	1 52	4 03				Élesd megálló --	7 10	9 38	10 00			
	+2 00					Rikosd -- --	+7 00					
5 30	2 12	4 22	3 26	8 15		Rév -- --	6 50	9 25	9 50	1 37	7 46	3 28
	+2 16					Rév megálló --	6 39					
5 38	2 22	4 30				Zichy barlang --	+6 33	9 16	9 41			
+5 43	2 27					Vársonkolyos --	+6 27	+9 13				
5 54	2 37	4 44				Brátka -- --	6 15	9 04	9 31			
6 02	2 45	4 52				Jádvölgy -- --	5 38	8 56	+9 22			
6 13	2 55	5 03		8 48		Bucsa -- --	5 26	8 48	9 15			2 55
	3 06					Feketető megálló	+5 13		9 04			
6 35	3 24	5 27	4 16	9 03	2 45	Csucsá -- --	5 04	8 33	8 58	12 55	7 07	2 30
6 49	3 37	5 41		+9 13	3 04	Kissebes -- --	4 33	8 16	8 43		+6 53	+2 24
6 56	3 43	5 47			3 13	Sebesvárálja --	4 25	8 10	8 37			
7 02	3 40	5 53			3 23	Malomszeg -- --	+4 17	+8 05	+8 32			
7 18	4 04	6 06	4 52	9 33	3 47	Bánfihunyad --	4 02	7 54	8 23	12 23	6 38	2 09
					4 00	Zsobok-Kispetri	3 36					
7 34	4 20	6 24			4 13	Sztána -- --	3 22	7 34	8 04		6 24	+1 55
7 47	4 33	6 39		+9 57	4 32	Jegenygyógytűrdő	2 58	7 14	7 47		6 08	1 42
7 53	4 40	6 45			4 44	Egeres -- --	2 48	7 06	7 41		6 04	
					4 50	Darócz-Bogártelke	+2 31					
					+4 56	Mákó -- --	+2 25					
8 04	4 51	6 58			5 06	Magyargorbó --	2 14	6 50	7 27			
8 12					5 19	Magyarsárd --	1 58	+6 37	+7 16			
8 18	5 03	7 12	5 40		5 45	Magyarnádas --	1 51	6 31	7 12		5 39	
	5 08				5 54	Szucsák -- --	+1 41	+6 23	+7 03			
					6 02	Bács -- --	1 33	6 16				
8 32	5 20	7 27	5 53	10 30	6 15	évk. Kolozsvár -- ind.	1 20	6 04	6 49	11 10	5 20	1 06

+ = Feltételes megállás.

Érvényes 1909 május 1-től.

DR PÓSTA BÉLA

ELSŐRANGÚ
DIANA FÜRDŐ
KOLOZSVÁR, FÜRDŐ-UTCA 2.

Gőzfürdő, porcellán, és
rézkádás meleg fürdők.

USZODA.
Vizgyógyintézet.

A FORDÓÉPÜLET A SÉTA-
TER ELEJÉN FEKSZIK S
A VÁROS MINDEN RÉSZÉ-
RŐL KÖNNYEN ELÉRHETŐ.

Életet hosszabbít friss hulláma viznek;
Az egészséget egészségben őrzi meg.
S csak az egészség, minden létrejő
Hatalom, szépség, bölcsesség s erő.

HUFELAND.

Oda Nagyvárad—Kolozsvár. VISSZA

Szv.	Szv.	Szv.	Gyv.	Gyv.	Tvasser	Állomások	Tvasser	Szv.	Szv.	Gyv.	Gyv.	Gyv.
506	512	508	502	504	546		545	507*	505*	501	503	511
1-III.			1-II.		II-III		II-III	1-III.		1-II.		
4 75	12 04	3 00	2 18	7 14		ind. Nagyvárad -- érk.	8 20	10 20	10 05	2 32	8 34	4 14
4 31	1 00	3 12	2 24			érb. Várad-Verencez (ind. jék.)	8 22	10 22	10 40	2 28		
4 25	1 01	3 13	2 20			Fugyvárosi hely	8 24	10 24	10 42	2 25		
4 22	1 10	3 10				Broscidat	8 26	10 26	10 44			
4 18	1 20	3 06				Marcușfalva	8 28	10 28	10 46	2 03	8 10	3 51
4 15	1 30	3 03	2 00	7 00		Mercuș	8 30	10 30	10 48			
4 12	1 40	3 00				Făul	8 32	10 32	10 50			
4 09	1 50	2 57				Cluj megálló	8 34	10 34	10 52	+1 50	+7 08	3 38
4 06	2 00	2 54				Cluj	8 36	10 36	10 54			
4 03	2 10	2 51				Méző	8 38	10 38	10 56	1 37	7 46	3 20
4 00	2 20	2 48				Cluj megálló	8 40	10 40	10 58			
3 57	2 30	2 45				Cluj mező	8 42	10 42	10 60			
3 54	2 40	2 42				Cluj mező	8 44	10 44	10 62			
3 51	2 50	2 39				Méző mező	8 46	10 46	10 64			
3 48	3 00	2 36				Ceșeuța	8 48	10 48	10 66	12 55	7 07	2 30
3 45	3 10	2 33				Kisvárad	8 50	10 50	10 68		+6 53	+2 24
3 42	3 20	2 30				Scheșenița	8 52	10 52	10 70			
3 39	3 30	2 27				Mălcușenița	8 54	10 54	10 72			
3 36	3 40	2 24				Hârșova	8 56	10 56	10 74			
3 33	3 50	2 21				Zsiboh-Vaspetri	8 58	10 58	10 76	12 33	6 38	2 00
3 30	4 00	2 18				Somaș	9 00	10 60	10 78			
3 27	4 10	2 15				Ipotești mező	9 02	10 62	10 80			
3 24	4 20	2 12				Săpoca	9 04	10 64	10 82		6 34	+1 50
3 21	4 30	2 09		+0 57		Ipotești mező	9 06	10 66	10 84		6 08	1 42
3 18	4 40	2 06				Ipotești	9 08	10 68	10 86		6 04	
3 15	4 50	2 03				Ipotești mező	9 10	10 70	10 88			
3 12	5 00	2 00				Ipotești mező	9 12	10 72	10 90			
3 09	5 10	1 57				Ipotești mező	9 14	10 74	10 92			
3 06	5 20	1 54				Ipotești mező	9 16	10 76	10 94			
3 03	5 30	1 51				Ipotești mező	9 18	10 78	10 96			
3 00	5 40	1 48				Ipotești mező	9 20	10 80	10 98			
	5 50	1 45				Ipotești mező	9 22	10 82	11 00			
	6 00	1 42				Ipotești mező	9 24	10 84	11 02			
	6 10	1 39				Ipotești mező	9 26	10 86	11 04			
	6 20	1 36				Ipotești mező	9 28	10 88	11 06			
	6 30	1 33				Ipotești mező	9 30	10 90	11 08			
	6 40	1 30				Ipotești mező	9 32	10 92	11 10			
	6 50	1 27				Ipotești mező	9 34	10 94	11 12			
	7 00	1 24				Ipotești mező	9 36	10 96	11 14			
	7 10	1 21				Ipotești mező	9 38	10 98	11 16			
	7 20	1 18				Ipotești mező	9 40	11 00	11 18			
	7 30	1 15				Ipotești mező	9 42	11 02	11 20			
	7 40	1 12				Ipotești mező	9 44	11 04	11 22			
	7 50	1 09				Ipotești mező	9 46	11 06	11 24			
	8 00	1 06				Ipotești mező	9 48	11 08	11 26			
	8 10	1 03				Ipotești mező	9 50	11 10	11 28			
	8 20	1 00				Ipotești mező	9 52	11 12	11 30			
	8 30	9 57				Ipotești mező	9 54	11 14	11 32			
	8 40	9 54				Ipotești mező	9 56	11 16	11 34			
	8 50	9 51				Ipotești mező	9 58	11 18	11 36			
	9 00	9 48				Ipotești mező	10 00	11 20	11 38			
	9 10	9 45				Ipotești mező	10 02	11 22	11 40			
	9 20	9 42				Ipotești mező	10 04	11 24	11 42			
	9 30	9 39				Ipotești mező	10 06	11 26	11 44			
	9 40	9 36				Ipotești mező	10 08	11 28	11 46			
	9 50	9 33				Ipotești mező	10 10	11 30	11 48			
	10 00	9 30				Ipotești mező	10 12	11 32	11 50			
	10 10	9 27				Ipotești mező	10 14	11 34	11 52			
	10 20	9 24				Ipotești mező	10 16	11 36	11 54			
	10 30	9 21				Ipotești mező	10 18	11 38	11 56			
	10 40	9 18				Ipotești mező	10 20	11 40	11 58			
	10 50	9 15				Ipotești mező	10 22	11 42	12 00			
	11 00	9 12				Ipotești mező	10 24	11 44	12 02			
	11 10	9 09				Ipotești mező	10 26	11 46	12 04			
	11 20	9 06				Ipotești mező	10 28	11 48	12 06			
	11 30	9 03				Ipotești mező	10 30	11 50	12 08			
	11 40	9 00				Ipotești mező	10 32	11 52	12 10			
	11 50	8 57				Ipotești mező	10 34	11 54	12 12			
	12 00	8 54				Ipotești mező	10 36	11 56	12 14			
	12 10	8 51				Ipotești mező	10 38	11 58	12 16			
	12 20	8 48				Ipotești mező	10 40	12 00	12 18			
	12 30	8 45				Ipotești mező	10 42	12 02	12 20			
	12 40	8 42				Ipotești mező	10 44	12 04	12 22			
	12 50	8 39				Ipotești mező	10 46	12 06	12 24			
	13 00	8 36				Ipotești mező	10 48	12 08	12 26			
	13 10	8 33				Ipotești mező	10 50	12 10	12 28			
	13 20	8 30				Ipotești mező	10 52	12 12	12 30			
	13 30	8 27				Ipotești mező	10 54	12 14	12 32			
	13 40	8 24				Ipotești mező	10 56	12 16	12 34			
	13 50	8 21				Ipotești mező	10 58	12 18	12 36			
	14 00	8 18				Ipotești mező	11 00	12 20	12 38			
	14 10	8 15				Ipotești mező	11 02	12 22	12 40			
	14 20	8 12				Ipotești mező	11 04	12 24	12 42			
	14 30	8 09				Ipotești mező	11 06	12 26	12 44			
	14 40	8 06				Ipotești mező	11 08	12 28	12 46			
	14 50	8 03				Ipotești mező	11 10	12 30	12 48			
	15 00	8 00				Ipotești mező	11 12	12 32	12 50			
	15 10	7 57				Ipotești mező	11 14	12 34	12 52			
	15 20	7 54				Ipotești mező	11 16	12 36	12 54			
	15 30	7 51				Ipotești mező	11 18	12 38	12 56			
	15 40	7 48				Ipotești mező	11 20	12 40	12 58			
	15 50	7 45				Ipotești mező	11 22	12 42	13 00			
	16 00	7 42				Ipotești mező	11 24	12 44	13 02			
	16 10	7 39				Ipotești mező	11 26	12 46	13 04			
	16 20	7 36				Ipotești mező	11 28	12 48	13 06			
	16 30	7 33				Ipotești mező	11 30	12 50	13 08			
	16 40	7 30				Ipotești mező	11 32	12 52	13 10			
	16 50	7 27				Ipotești mező	11 34	12 54	13 12			
	17 00	7 24				Ipotești mező	11 36	12 56	13 14			
	17 10	7 21				Ipotești mező	11 38	12 58	13 16			
	17 20	7 18				Ipotești mező	11 40	13 00	13 18			
	17 30	7 15				Ipotești mező	11 42	13 02	13 20			
	17 40	7 12				Ipotești mező	11 44	13 04	13 22			
	17 50	7 09				Ipotești mező	11 46	13 06	13 24			
	18 00	7 06				Ipotești mező	11 48	13 08	13 26			
	18 10	7 03				Ipotești mező	11 50	13 10	13 28			
	18 20	7 00										